

ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОБВИНУВАЛЬНИХ І ВИПРАВДУВАЛЬНИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

З'ясовано питання щодо правил поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні та їх використання в кримінальному процесі, що є виразом засади кримінального провадження: змагальності сторін, відповідно до якої кожна із сторін має право представляти суду докази, які підтверджують її позицію та спростовують позицію протилежної сторони. Зосереджено увагу на доказах, які подаються стороною захисту та мають у кримінальному процесі особливий статус – як сторони мени сильною порівняно зі стороною обвинувачення.

Ключові слова: обвинувальні докази, виправдувальні докази, доказування, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Доказування в кримінальному процесі традиційно розглядається як основа кримінальної процесуальної діяльності, а доказове право – як серцевина процесуального законодавства. Таке визначення сутності доказування та норм доказового права є абсолютною справедливим.

Значення наукової класифікації в теорії доказів полягає в тому, що вона сприяє систематизації нагромаджених знань, забезпечує правильне використання понять і термінів, усуває двозначність або неоднозначність наукової мови.

Зміст поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні полягає у забезпеченні всебічності дослідження обставин кримінального правопорушення, недопущення обвинувального нахилу в діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Крім того, вона має значення для визначення порядку дослідження доказів у судовому розгляді, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 349 КПК України, докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу.

Така класифікація дає широку можливість для всебічного аналізу, визначення ролі та значення доказів, вибору оптимальних тактичних і методичних прийомів їх збирання, перевірки та надає змогу враховувати особливості кожного виду доказів під час їх оцінки та обґрунтування процесуальних рішень.

Використання ознак, покладених в основу класифікації доказів і правил збирання, перевірки та оцінки доказів, сприяє формуванню достовірних висновків у кримінальному провадженні.

Перевірені та оцінені обвинувальні та виправдувальні докази повинні бути відображені у найважливіших процесуальних документах – обвинувальному акті та вироків. Обвинувальний вирок може бути заснований тільки на достатній для обґрунтування висновків сукупності достовірних обвинувальних доказів, які були отримані законним шляхом.

Стан дослідження. Вивченню цієї проблематики було присвячено праці багатьох учених-юристів: Р. С. Белкіна, Ю. М. Грошевого, Є. Г. Коваленко, В. А. Лазаревої, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, А. А. Хмирова, С. А. Шейфера, Ф. Н. Фаткулліна та ін.

Метою статті є визначення правил поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні у кримінальному процесі та їх значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Виклад основних положень. В основі поділу доказів на виправдувальні та обвинувальні – їх відношення до обвинувачення. Обвинувальні докази – це докази, які встановлюють та доводять вину або обтяжують відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Виправдувальними є докази, які заперечують, спростовують обвинувачення, установлюють невинуватість або меншу винуватість підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують його відповідальність.

Поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні правомірно можна вважати втіленням засади змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, відповідно до якої кожна із сторін має право представляти суду докази, які підтверджують її позицію та спростовують позицію протилежної сторони. Це не означає, що виправдувальні докази з'являються в матеріалах кримінального провадження тільки в результаті дій сторони захисту, а органи досудового розслідування, які виконують функцію кримінального переслідування, збирають і представляють суду лише обвинувальні докази.

Доведення обвинувачення неможливо без перевірки та спростування версій, які суперечать обвинуваченню. Слідчий зобов'язаний перевірити та оцінити всі докази, на які посилається підозрюваний та його захисник. Змагальність кримінального судочинства не відмінняє вимогу всебічного дослідження обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, навпаки – вона слугує засобом її забезпечення.

Обвинувальними є докази, які підтверджують подію злочину або окремі ознаки об'єктивної сторони, що встановлюють розмір шкоди,

спричиненого злочином, що дозволяє кваліфікувати діяння як більш тяжке. Виправдувальними є докази, які свідчать не тільки про непричетність обвинуваченого до вчинення злочину, але й ті, що свідчать про відсутність суспільної небезпеки вчиненого ним діяння іншими словами виправдувальними є всі ті докази, які виключають можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності [1, с. 233].

Отже, основою класифікації доказів на обвинувальні та виправдувальні є відношення доказів до обвинувачення.

Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, ця класифікація доказів часто викликає труднощі. Оскільки трапляються докази, які щодо обвинувачення однієї особи є обвинувальними, а щодо іншої – виправдувальними. До того ж, на перший погляд, видимий зв'язок доказу з обвинуваченням не завжди збігається з його дійсним зв'язком і це не означає зміну властивостей доказу, а лише те, що змінюються наші знання про реально існуючу навколишню дійсність [2, с. 103].

Отже, правильний поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні вимагає розкриття їх дійсно об'єктивних зв'язків і властивостей.

В основі поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні лежить об'єктивна ознака – відношення цих доказів до предмета доказування. Суб'єктивна точка зору представника органу розслідування чи судді повинна спиратися на цю ознаку, виражати її. До того ж правильність зробленого висновку знову і знову перевіряється на подальших стадіях судочинства [3, с. 285].

Поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні визначається їх відношенням до версії сторони обвинувачення та версії сторони захисту. Буде доказ обвинувальним чи виправдувальним, залежить не від того, якою стороною він буде виявлений та представлений, а від його фактичного наповнення.

Віднесення доказу до обвинувального чи виправдуального вимагає оцінки його значення для встановлення предмета доказування у кримінальному провадженні.

Нарешті, поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні має сенс лише щодо конкретного підозрюваного, оскільки доказ обвинувальний щодо одного підозрюваного може виявитись виправдувальним стосовно іншого.

Поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні орієнтує слідчого на всебічний та об'єктивний підхід до планування, розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій з метою збору фактичних даних, які можуть підтвердити висунуту обвинуваченням версію.

Розглянемо такий приклад. В одному протоколі допиту свідка наявні: а) дані, що свідчать про вороже ставлення обвинуваченого до потерпілого; б) дані про те, що заподіянно тілесних ушкоджень, які були завдані потерпілому, передувала його принизлива поведінка щодо обвинуваченого. Зрозуміло, дані першого виду викривають обвинуваченого, а другого – встановлюють обставини, що пом'якшують його вину [3, с. 258].

Часом у літературі окреслюють нейтральні докази, хоча ставлення до них неоднозначне. Так, у 70-ті роки 20 сторіччя в кримінально-процесуальній науці з цього приводу розгорнулася дискусія. Деякі вчені допускали існування таких доказів, інші категорично заперечували таку можливість, вважаючи, що, не маючи обвинувального або виправдувального характеру стосовно предмета обвинувачення, факти або відомості про них втрачають доказове значення.

Не завжди одразу можна визначити обвинувальний чи виправдувальний характер доказів. Наприклад, показання свідка про наявність інших свідків учиненого кримінального правопорушення. На перший погляд, така інформація має нейтральний характер. Однак під час оцінки в сукупності з іншими доказами її об'єктивний характер стає зрозумілим. Якщо за допомогою показань свідка слідчий виявляє обвинувальний доказ, то і доказ, який допоміг його встановити, виявляється спрямованим на обвинувачення. Докази, які свідчать про порушення вимог КПК при проведенні слідчих (розшукових) дій, наприклад, обшуку, об'єктивно стають виправдувальними, оскільки зменшують обсяг обвинувальних доказів. Віднесення доказів до обвинувальних або виправдувальних можливо тільки в результаті оцінки всіх доказів у сукупності. Практиці відомі випадки, коли доказ, першопочатково віднесений до обвинувальних, згодом виявлявся виправдувальним і навпаки [4, с. 130].

У разі визнання особи винною у мотивувальній частині вироку зазначаються докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів. У разі визнання особи виправданою у мотивувальній частині вироку зазначається формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого із зазначенням мотивів, із яких суд відкидає докази обвинувачення.

У судовому розгляді основне завдання сторони обвинувачення – прокурора – обґрунтувати обвинувачення та довести суду винуватість підсудного. Виконання цього завдання можливо лише за умови кваліфі-

ковано проведеного досудового розслідування, під час якого формується сукупність доказів, які викривають підозрюваного, обвинуваченого.

Головне завдання слідчого – зібрати докази, достатні для того, щоб прокурор міг у суді домогтись обвинувального вироку для підсудного.

Основна форма доведення підозрюваним, обвинуваченим своєї невинуватості, меншої винуватості, обставин, що пом'якшують покарання, – дача показань, що супроводжується викладом системи аргументів, за допомогою яких особа пояснює обставини, що стали підставою для повідомлення її про підозру.

Допит підозрюваного слід проводити негайно після затримання чи повідомлення про підозру. Якщо це неможливо зробити з об'єктивних причин, допит особи, яка опинилася у становищі підозрюваного, може бути відкладено на розумний, але якомога короткий, строк. Однією з важливих особливостей допиту підозрюваного є те, що предмет такої слідчої дії на початковому етапі розслідування (перший допит) визначається з урахуванням інформації, яка слугує основою затримання або повідомлення про підозру. Якщо підозрюваний заперечує свою причетність до вчиненого злочину, то, незалежно від наявності викривальних доказів, слідчий повинен уважно вислухати його показання, що обов'язково фіксуються у протоколі. Ретельній і об'єктивній перевірці підлягає посилення підозрюваного на алібі. Допит підозрюваного, який визнає свою вину, також повинен здійснюватися настільки ж ретельно й детально, як і особи, що заперечує свою вину [5, с. 7]. Орган досудового розслідування зобов'язаний перевірити доводи підозрюваного, обвинуваченого. Якщо останні не будуть спростовані, обвинувачення не може вважатись доведеним.

Відношення доказу до обвинувачення може і не мати очевидно-го характеру, лише прямі докази через свій зв'язок із головним фактом можуть бути віднесені до обвинувальних або виправдувальних. Значення непрямих доказів виявляється лише у взаємозв'язку з іншими доказами і відповідно до їх накопичування може змінюватись [6, с. 159].

З уваги на те, що виправдувальні докази використовуються для захисту обвинуваченого, правомірно називати їх доказами захисту.

Оцінюючи докази, необхідно мати на увазі, що один і той же доказ може мати різний характер. Наприклад, місце і час учинення злочину, за загальним правилом, належить до обвинувальних, позаяк установлюють об'єктивну сторону складу злочину. Однак у разі заяви

підозрюваного про алібі, точні місце і час учинення злочину можуть виконати роль доказів виправдувальних. Мотив злочину – ревності – є не тільки непрямим обвинувальним доказом учинення злочину, але й виправдувальним, оскільки виключає можливість кваліфікації вбивства як вчиненого за обтяжуючих обставин [7, с. 54].

Під час досудового розслідування слідчий прагне відновити достовірну картину минулої події, пізнати всі обставини та факти, що входять до предмета доказування. Саме за досягнення певного достовірного знання стосовно обставин учинення кримінального правопорушення встановлюється істина.

Висновки. Поділ доказів на обвинувальні і виправдувальні грунтується на різних формулюваннях тези доказування та має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки ця класифікація впливає на висування та відпрацювання слідчих версій в кримінальному провадженні, метою якого є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Отож, обвинувальні докази є єдиним засобом установлення винуватості підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до цих доказів пред'являються жорсткі вимоги відповідності закону процедури їх отримання і закріплення, тобто допустимості. Обвинувальний вирок може бути заснований тільки на достатній сукупності обвинувальних доказів, які були отримані законним шляхом.

1. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практич. пособие / В. А. Лазарева. – М.: Юрайт; Высшее образование, 2010. – 343 с.

2. Грошевий Ю. Докази і доказування в кримінальному процесі / Ю. Грошевий, С. М. Стахівський. – К., 2007. – 268 с.

3. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / за ред. Н. В. Жогина. – М.: Юридическая литература, 1966. – 736 с.

4. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: вибрані твори / М. М. Михеєнко. – К., 1999. – 240 с.

5. Аленін Ю. П. Допит підозрюваного як засіб збирання та перевірки доказів у досудовому провадженні: деякі нові питання / Ю. П. Аленін // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні. – Одеса, 2013. – 7 с.

6. Дубинський А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А. Я. Дубинський. – К., 1984. – 184 с.

7. Соркин В. С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве / В. С. Соркин. – Гродно, 2002. – 96 с.

Ряшко Е. В. Значение и использование обвинительных и оправдательных доказательств в уголовном процессе

Анализируются вопросы относительно правил деления доказательств на обвинительные и оправдательные, их использования в уголовном процессе, что является выражением принципа уголовного производства: состязательности сторон, в силу которого каждая из сторон вправе представлять суду доказательства, которые подтверждают ее позицию и опровергают позицию противоположной стороны; сосредотачивается внимание на доказательствах, которые предлагаются стороной защиты и имеющие в уголовном процессе особый статус, как стороны менее сильной в сравнении со стороной обвинения.

Ключевые слова: обвинительные доказательства, оправдательные доказательства, доказывание, уголовное правонарушение.

Riashko O. V. Meaning and implementation of accusatory and exculpatory evidence in the criminal proceeding

The article analyses the principles of evidence subdivision into accusatory and exculpatory and their implementation which is the explication of criminal proceeding fundamentals: parties' competitiveness due to which each party has the right to provide the court with the evidence to confirm its position and disclaim the opponent's position.

The evidence institute is the criminal proceeding component due to which the person, society, and state are protected against the criminal offences, as well as the rights, liberties and lawful interests of the criminal proceeding participants, and prompt, complete, and unbiased investigation and court proceeding are provided in order for everyone who committed a crime to be held liable according to his/her guilt, and no one crimeless to be accused or convicted, no one to be subject to ungrounded procedural compulsion and appropriate lawful proceeding to be applied to each participant of criminal proceeding».

It is absolutely right that the evidence is a process characterized by different types of obstacles which the investigator faces when conducting his investigation, prosecutor – when proving the official prosecution, or the victim while exercising his/her private prosecution. Evidence plays a key role in establishment of truth in criminal proceeding, which, in its turn serves the principle of justice, when the committed crime is meant, and bringing the guilty party to responsibility and compensation of damage due to its actions or negligence.

The person is considered innocent of crime till his/her guiltiness is lawfully proven and determined by the condemnatory judgment. Thus, till the moment of passing this judgment the prosecution and the defense fight to establish the truth in the criminal proceeding, which, for one accused person can lead to the conviction and for the other one – to the exculpation. The guilty verdict can be based only on the complex of reliable lawfully obtained accusatory evidence.

Key words: accusatory evidence, exculpatory evidence, evidence, criminal offence.

Стаття надійшла 14 березня 2014 р.